

UDK: 325.252(497.5-3 Dalmacija+497.6)"19"(093)

Prethodno priopćenje

Primljeno: 28. 09. 1996.

Ivan Pederin

*Filozofski fakultet u Zadru
Zadar, Krešimirova obala 2*

ARHIVSKE VIJESTI O ISELJAVANJU IZ DALMACIJE, BOSNE I HERCEGOVINE POČETKOM XX. STOLJEĆA

SAŽETAK

Austrijska vlast negativno se odnosila prema iseljavanju i bila sumnjičava prema putničkim i turističkim agencijama. Stoga je iseljavanje u početku XX. st. bilo zabranjeno, no narod se hrpimice iseljavao ilegalno, mnogi putem agencija za ilegalno iseljavanje i prijevoz iseljenika. Uvidjevši da ne može spriječiti iseljavanje, vlast je popustila, ali je iseljenike obeshrabrivala (istinitim) vijestima o teškoćama koje ih očekuju u prekomorju. Tu se nalazilo i korisnih savjeta o potražnji radne snage, zanimanjima koja se traže, odnosu žitelja prekomorskih zemalja prema doseljenicima i sl.

KLJUČNE RIJEČI: iseljavanje, vlast, Dalmacija, početak XX. stoljeća

KEY WORDS: emigration, authorities, Dalmatian Croatia, early XXth Century

Na prijelazu stoljeća narod se hrpimice iseljavao iz Dalmacije u Ameriku zbog opće gospodarske zaostalosti, a posebno zbog vinske klauzule iz 1891. po kojoj je snižena carina na uvoz vina iz Italije jer je ta zemlja bila austrijska saveznica. Kao daljnji uzroci iseljavanja navode se: agrarna prenapućenost, ukidanje kmetstva sa slobodom kretanja, prezaduženost seljaka, raspad zadruga, pauperizacija sela, lihva. Do prvog masovnog vala iseljavanja došlo je 1905. Često se optuživala vlada zbog maćuhinske gospodarske politike prema Dalmaciji. Spominje se izbjegavanje vojne obveze, a čuli su se i ljevičarski radnički razlozi u iseljeničkim listovima, gdje se optuživao kapitalizam.¹ Poznato je da državna vlast nije voljela da se njezini građani ili podanici iseljavaju, a bila je sumnjičava i prema turizmu, pa je sve to pokušavala spriječiti. Austrijska policija zabranila je 1852. rad agencije za pomoć pri iseljavanju, *Auswanderungs-Comite*.² Kad je 1853. osnovano u Parizu turističko društvo koje se

¹ Ljubomir Antić, *Hrvati i Amerika*, Zagreb, 1992, str. 60-64.

² Povijesni arhiv u Zadru (u daljnjem tekstu PAZ), pres. Spisi, sv. 382.XII,1.1194/p.

u pismu c.k. Vrhovne redarstvene vlasti naziva *Società europea di bagni*, policija je primijetila da su njezin generalni direktor Gradi i zastupnik tog društva Bartolo Benvenuti političke izbjeglice, da će agencije tog društva možda biti ogranci revolucionarnih organizacija te da će se baviti politički i novčano sumnjivim poslovima.³ Godine 1856. bečka je policija dobila službenu obavijest od policije u njemačkom gradu Hannoveru da je njemački emigrant Eduard Peltz, koji je dugo živio u New Yorku pod lažnim imenom Treumund Welp, stigao u Europu te da kani putovati po Austriji. On objavljuje članke u raznim njemačkim listovima, a osobito u *Allgemeine Auswanderungszeitungu*, iseljeničkom listu koji je izlazio u Rudolfstadtu u Njemačkoj. On je stigao u Bremen iz Hamburga, tvrdio da radi za američke željeznice i prodaje putne karte za unutrašnjost SAD, što je bilo zabranjeno u mnogim njemačkim državama. U Austriji je bio nepoželjan zbog održavanja veza s *Deutsche Gesellschaft* u New Yorku koja je prihvaćala useljenike.⁴

Ovaj odnos austrijske vlasti prema iseljavanju nije se izmijenio ni u XX. st., pa tako Josef Maria Baerenreiter, koji je putovao Dalmacijom u pratnji predsjednika austrijske stranke kršćanskih socijala Karla Luegera, piše da Dalmacija ima za Austro-Ugarsku sve veće značenje zbog politike na jugoistoku i razvitka ratne i trgovačke mornarice koja iz tog kraja vrbuje dobre mornare, poglavito s otoka. Austro-Ugarska ima, dakle, najveći interes u gospodarskoj i političkoj konsolidaciji zemlje. Zanimanje vladajućih krugova Monarhije za Dalmaciju ojačalo je posljednjih godina i mnogo toga je u Dalmaciji već riješeno, ali mnogo toga valja još i riješiti, da bi se vlada izdignula iznad stranaka i njihovih borbi. Vlast mora privući pučanstvo Dalmacije. Baerenreiter se zgražao zbog velikog iseljavanja iz Dalmacije koje traje već godinama i poprima nekontrolirane razmjere, što je posljedica gospodarske depresije zemlje. Prvi veliki uzrok iseljavanja bila je vinska klauzula u trgovinskom sporazumu s Italijom. Za njom je došla peronospora. Baerenreiter je neraspoložen što su prekomorske zemlje apsorbirale useljenike, prije svega mlade ljude. No, iseljavaju se čitave obitelji s djecom, iz zemlje naprosto ide svatko, i to sve zbog gospodarskih razloga. Samo u jednoj američkoj banci položeno je 12 milijuna kruna dalmatinskih iseljenika, koji su tako izgubljeni za domovinu.⁵

Ako je odnos vlasti prema iseljavanju bio tako negativan, onda se moramo pitati kako je bilo moguće da se toliko ljudi iseli. U ovome radu prikazat ćemo način na koji su iseljenici napuštali domovinu.

³ PAZ, pres. spisi, sv. 392.XII₂.1.1646/p.

⁴ PAZ, pres. spisi, sv. XII₂.1.2/p.

⁵ J. M. Baerenreiter, *Ein Herbstausflug in die Dinarischen Alpen*, Wien, 1913, str. 9-18.

Putovnice za iseljavanje nisu se izdavale, a oružnici su dolazili na sve strane brodove i pregledavali putovnice putnika. Dana 8. ožujka 1904. pisalo je predsjedništvo namjesništva kotarskim poglavarima u Dubrovniku i Kotoru da dubrovačka agencija za iseljavanje Bože Banca organizira iseljavanje u Ameriku iz Bileća. Banac je sklopio ugovor sa žiteljima Bileća za koje nabavlja putovnice. Međutim, 18. ožujka 1904. oružnici su došli na talijanski brod *Brindisi* u namjeri da pregledaju putovnice jer su vjerovali da se na tome brodu nalaze mnogi iseljenici. Kapetan se usprotivio pregledu putovnica, nije pustio oružnike na brod, otplovio je i time povrijedio čl. 17. trgovinskog i brodarskog ugovora Austro-Ugarske i Italije od 6. prosinca 1891. Kotarsko poglavarstvo smatralo je nedopustivim da se strani brod nalazi u neposrednoj blizini utvrda u Boki.⁶ Ovakvo ilegalno iseljavanje se nastavljalo. Vlasti je to bilo zazorno jer su se među ilegalnim useljenicima nalazili mladići koji nisu odslužili vojsku, a među Dalmatincima je bilo i mnogo Bosanaca. Iseljavanje se negativno odražavalo na gospodarski razvitak. No, talijanski su se kapetani i dalje opirali pregledu putovnica, pa je kotarski poglavar u Kotoru preporučao primjenu sile protiv kapetana.⁷ Mnogi Bosanci i Hercegovci dolazili su u Dubrovnik gdje im je turski konzul davao vize, pa su s putničkom agencijom Bože Banca išli u Kotor, odatle u Bari, pa u Ameriku. Kotarski poglavar u Kotoru tražio je da se nadzor pooštri.⁸ Uskoro, 25. ožujka 1904. javio je kotarski poglavar u Dubrovniku Nikola Rendić Miočević namjesništvu u Zadru da su istraživanja potvrdila ove sumnje.⁹ Dana 12. travnja 1904. uhićena su tri Dalmatinca i 22 Hercegovca na talijanskom brodu *Molfetta* u Kotoru bez putnih isprava. U Kotor su stigli preko agencije Banac iz Dubrovnika.¹⁰ Vlast se zamislila, pa je 1. travnja 1904. policija iz Metkovića javila u Zadar da je 1903. izdana 191 putovnica, 28 za morska putovanja. Još 40 molbi nije riješeno. Putne karte od Metkovića do Urugvaya jeftine su, stoje samo 360 kruna, a u tu je cijenu uračunata i hrana. Kao uzroci iseljavanja spominju se patuljasta obiteljska seoska gospodarstva, niske plaće zaposlenih, loša komunalna uprava, visoki prilozi za gradnju crkava i župskih dvorova, davanja župnicima, te pijatelj i rođaci u prekomorskim zemljama koji prihvaćaju iseljenike. Agenti za iseljavanje su Božo Natale u Dubrovniku, Josef Kočevar i Nikola Čeudo u Trstu. U Ameriku putuju većinom mladi ljudi, od 19 ili 20 godina, zadužujući se da plate put. Koriste udžbenik *Uputstvo o engleskom jeziku* koji izdaje kuća *Edinost* u Trstu. Useljenici se moraju podvrći pregledu pri kojemu

⁶ PAZ, pres. spisi, sv. 654.XII,1.1340/p.

⁷ Ibid. 1435/p.

⁸ Ibid. 919/p.

⁹ Ibid. 1501/p.

¹⁰ Ibid. 1704/p.

se utvrđuje ne boluju li od zaraznih bolesti. Jedino se iseljavanje iz Hercegovine preko Gabele smanjilo, zbog oštrijih mjera prilikom pregleda putovnica.¹¹

Ipak, pooštrenim mjerama prilikom pregleda putovnica nije bilo moguće zaustaviti iseljavanje jer su iseljenici počeli odlaziti na malim bracerama, na pr. na braceri *S. Niccolò* vlasnika Maura Dell'Olia, koji je u travnju 1904. kraj Dubrovnika ukrcao 19 iseljenika za 330 kruna i odveo ih u Italiju.¹² Stigle su i upute austrijskog ministra unutarnjih poslova, 30. travnja 1904.¹³ Ministar je upozorio dalmatinskog namjesnika o konzularnoj austro-talijanskoj konvenciji od 15. travnja 1874, koju Talijani ne poštuju. Prema toj konvenciji brod se samo u međunarodnim vodama smatra nacionalnim teritorijem, pa se slijedom toga talijanski kapetani ne smiju opirati pregledima u dalmatinskim lukama. Optužen je i Božo Banac s još nekim svojim suradnicima. Banac je pokrenuo sve veze da izbjegne kaznu i u tome uspio, a suoptuženi su dobili male zatvorske kazne. To je bilo u svibnju 1904.¹⁴ Dana 24. lipnja 1904. pisao je ministar unutarnjih poslova dalmatinskom namjesniku u Zadar da talijanski konzul u Zadru namjerava predložiti austrijskog podanika Velimira Ramadanovića, agenta apulskog društva u Kotoru za svoga delegata prigodom pregleda talijanskih brodova u Kotoru,¹⁵ a 21. srpnja 1904. godine pisao je ministar i talijanskom ministarstvu vanjskih poslova, te se tužio na talijanske kapetane koji ne dopuštaju oružnicima da pregledavaju putnicima putovnice na talijanskim brodovima, bacajući pred oružnike talijansku zastavu.¹⁶

To iseljavanje bilo je uglavnom ilegalno i odvijalo se preko privatnih hrvatskih, ali ponajviše talijanskih putničkih i brodarskih kompanija. Dakako, u takvim prilikama nije moguće utvrditi broj iseljenika koji je svakako bio vrlo velik.

Ova pisma vlasti kažu nam da je iseljavanje prodrimalo temelje austro-ugarskog državnog sustava i državnog načina mišljenja, pa je strah prožeo vladajuće krugove. Seljaštvo i poljodjelstvo bile su, kao i danas, osnova nacionalnog gospodarstva. No, sad su ti seljaci pali u bijedu uslijed konkurencije prekomorskog žita, filoksere i drugih nevolja, pa su hrpimice selili u prekomorske zemlje. To je zastrašilo vladu, pa Kotarsko poglavarstvo 24. travnja 1906. šalje upit općinskim upraviteljstvima i traži da istraže razloge iseljavanja i dadu podatke koliko se njihovih žitelja iselilo i kamo.

¹¹ Ibid. 1950/p.

¹² Ibid. 1950/p.

¹³ Ibid. 2026/p.

¹⁴ Ibid. 2055/p.

¹⁵ Ibid. 2816/p.

¹⁶ Ibid. 4362/p.

Jedan od razloga iseljavanja bila je već spomenuta filoksera, pa država u Objavi od 21. ožujka 1906. pokušava spriječiti njezino širenje, ali bez uspjeha. Taj strah je imao odraza ne samo u krugovima vlasti i njihovom načinu mišljenja, već i u književnosti. To je doba kad baš u Austriji dolazi do procvata zavičajnog romana koji je svjesno ograničavao čovjeka na njegovu pokrajinu, selo, mali grad, a obraćao se učiteljima, seoskim župnicima, dočasnicima, oružnicima i sl. Bio je to roman usmjeren tradiciji, roman koji je pokušavao uvjeriti čitatelja da je njegov život kao dočasnika, sluge ili služavke, sa svim frustracijama siromaštva i društvene neravnopravnosti, zapravo pravo zadovoljstvo. Taj tip romana imao je jasno državno nadahnuće, a razvio se u krugu pokrajinskog činovništva.¹⁷ I pjesma Alekse Šantića koja počinje stihom "Ostajte ovdje, sunce tuđeg neba" nije daleko od ovakvih nakana. U okviru nastojanja da se spriječi iseljavanje djeluje i zagrebački časopis *Domaće ognjište*, koji se preporučao školama u Dalmaciji. Taj se časopis bavio pitanjima odgoja ženske djece i folklornog veziva. Zanimanje za takvo vezivo raslo je u Trstu i Beču, o čemu svjedoče napisi i članci u raznim časopisima.¹⁸

Vlast se 9. travnja 1907. odnosila sveudilj negativno prema iseljavanju, pa je Namjesništvo pisalo Kotarskim poglavarstvima o pismu nekog Ante Radića iz Chicaga Namjesništvu, u kojem je opisivao nedaće naših iseljenika u SAD.¹⁹ Ono je 17. svibnja 1907. upozoravalo iseljenike da ne sele u Portugal jer tamo za njih nema posla, zatim da se naši iseljenici slabo privikavaju na rad na plantažama kave u São Paulu (Brazil), da u državi Bahia u Brazilu vladaju loše prilike i nezaposlenost jer još nije izgrađena željeznička mreža, i slično. Prema okružnici od 18. travnja 1907, u australskoj državi Victoria dobro se snalaze jedino poljodjelci koji imaju glavnicu od 7.000-9.000 kr. Dana 13. travnja 1907. javlja o nalazištima zlata u Texasu, ali i o tamošnjoj nezaposlenosti zbog viška radne snage. Južna Afrika dopuštala je, prema okružnici od 27. studenoga 1907, useljavanje osobama koje su u stanju napisati molbu na jednome od europskih jezika i koje imaju dovoljno novca da se u početku izdržavaju. U Argentini su izgledi bili dobri za poljodjelce koji su mogli zakupiti neku državnu ili skuplju privatnu zemlju na nekoliko godina, no potrebe za radnom snagom nisu bile velike zbog mehanizacije poljodjelske proizvodnje. Traženi su bili zanatlije kao prateća djelatnost poljodjelstva, ali ne i intelektualna zanimanja. Teško

¹⁷ Karl-Heinz Rossbacher, *Heimabewegung und Heimatkunst, Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart, 1975; Ivan Pederin, "Uloga države i njezine subvencije u dalmatinskom novinstvu i knjižarstvu sedamdesetih godina XIX. stoljeća", *Kačić*, XXV(1993), str. 590, 593.

¹⁸ Na pr. Irma Bulat Konigsklee, "Das dalmatinische Bauenweib", *Adria*, I(1908-1909), br. 12, str. 461-64. i dr.

¹⁹ Ovaj i niže navedeni dokumenti nalaze se u župskom arhivu otoka Drvenika koji nije arhivistički sreden, nema signature pa zbog toga nije moguće ni navesti gdje se točno nalazi.

je bilo onima koji bi dobili zemlju na mjestima udaljenim od velikih gradova jer tada nisu mogli lako prodati svoje proizvode. Život je u gradovima bio skup, a mogućnosti zarade slabe. Kanada, prema okružnici od 7. kolovoza 1908. nije dopuštala useljenje bolesnim osobama, osobito onima koji su bolovali od neke duševne bolesti, ali ni bludnicama, svodnicima i zločincima. Svaki se useljenik prije puta morao podvrgnuti liječničkom pregledu. Dana 8. rujna 1908. vlast upozorava da je potražnja za radnom snagom opala u Čileu, uslijed jakog doseljavanja i krize, te da se vlada sprema raskinuti ugovore s koncesionarima koji su prevozili useljenike u tu zemlju. Prema okružnici Kotarskog poglavarstva u Splitu, poslodavci su u Kanadi mamili radnike na gotovo nenapučen zapad Kanade gdje se gradila željeznica, a onda ih ucjenjivali i izrabljivali. Kotarsko poglavarstvo piše 18. ožujka 1914. župskom uredu na Drveniku o nezaposlenosti u Kanadi, osobito u građevinskoj struci, o štrajkovima u rudnicima ugljena u Vancouveru, o štrajku krojačkih pomoćnika u Montréalu i o osobito teškom položaju ženske radne snage. Zbog svih tih razloga vlada ograničava useljenje u Kanadu, a oni koji se ipak žele useliti moraju biti u stanju kupiti putnu kartu i posjedovati barem 50 dolara za sebe, odnosno po svakom članu svoje obitelji. Dana 14. lipnja 1908. Kotarsko poglavarstvo je u okružnici pisalo o nadnicama i plaćama u Argenetini. Iz pisma je proizlazilo da se tamo isplati otići zanatlijama, ali ne i nadničarima bez kvalifikacija. Onda je 28. veljače 1908. Kotarsko poglavarstvo upozoravalo na parobrodarska društva koja su radnicima za novac nudila (lažna) jamstva da neće biti vraćeni. Prema okružnici od 23. svibnja 1908. Brazil je bio spreman primiti 10.000 useljenika iz Europe, te je sklopio sporazume s parobrodarskim društvima. Tih se godina namjesništvo od protivnika useljavanja pretvorilo u nešto poput zavoda za iseljavanje, pa je iseljenicima dijelilo korisne savjete, a crkovištvo je prikupljalo vijesti korisne za iseljenike i brinulo se o njima.

Jedan od načina kojima je vlast pokušavala spriječiti iseljavanje bilo je unapređenje poljodjelstva, pa Ministarstvo poljodjelstva nudi jeftina sredstva protiv biljnih nametnika preko kotarskog poglavarstva i župnika (31. lipnja 1901). Selo je vrlo siromašno, pa trogirski načelnik dr. Slade 10. studenog 1902. i 3. siječnja 1903. dijeli besplatno najsiromašnijim seljacima ječam i kukuruz za sjetvu. Najsiromašnijima se smatraju oni kojima je župnik izdao svjedodžbu o imovinskom stanju. Osobe sa svjedodžbom o siromaštvu primaju od države i besplatne lijekove, kako je trogirski načelnik dr. Slade pisao župniku 28. studenoga 1903.

Godine 1923, 10. lipnja, bilježimo i brak iseljenog Drveničana Ivana Rudića nastanjenog u Cliftonu (Oregon) s Drveničankom Božicom Rusinović. Jerko Pensa iz Drvenika, nastanjen u New Yorku, ovlastio je 24. lipnja 1924. svoga sina Matu na

Drveniku da se oženi. Iseljeni Drveniĉani ostali su vezani za svoj otok. No, 1923. Drveniĉani se, zbog bijede, ponovno iseljavaju, pa Iseljeniĉki komesarijat u Zagrebu 2. rujna 1923. piše Źupniku da upozori iseljenike na nezaposlenost u Argentini i teškoće na koje iseljenici tamo nailaze ne poznavajući jezik. Ministarstvo unutrašnjih dela u Beogradu prenosi izvješće jugoslavenskog konzulata u Zürichu o bijednom životu nekvalificiranih radnika iz Dalmacije u Francuskoj i to dostavlja Źupanijskoj vlasti u Splitu, a ona pak drveniĉkom Źupniku. Iseljeniĉki komesarijat pisao je 20. veljaĉe 1925. okružnicu svim velikim Źupanima o bijednom životu naših iseljenika u Australiji, a splitski je veliki Źupan to prenio drveniĉkom Źupniku. Dana 20. oŹujka 1925. upozorilo je sresko poglavarstvo u Splitu Źupnike o useljeniĉkim kvotama u SAD, zbog ĉega se dogaĊa da se useljenici deportiraju. Jugoslavenski vice-konzul u Trstu upozorava sreskog poglavara u Splitu 13. listopada 1926. na nepoštenog agenta u Trstu koji mami iseljenike praznim obećanjima. Vice-konzul moli sreskog poglavara da ga opozove.

Iseljavanje je potresalo temelje hrvatskog društva u područjima gdje se to može arhivski pratiti, a odrazilo se i u vladinim krugovima koji ga nikada nisu pratili s odobravanjem.

ARCHIVE INFORMATION ON EMIGRATION FROM DALMATIAN CROATIA, BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

SUMMARY

The Austrian regime took a negative stance towards emigration. It was suspicious towards travel and tourist agencies, suspecting them of being linked to the liberal political emigration. Emigration at the beginning of the 20th century was generally forbidden. However, people emigrated illegally, and illegal agencies sprouted up for the departure and transportation of emigrants. Economic emigration started in Croatia owing to the decay of vineyards caused by phyloxera and the competition of cheap American wheat. The primary historical sources allow us to follow its development from Dalmatian Croatia, Bosnia and Herzegovina. The authorities first turned down the emission of passports but crowds of hungry peasants left for America illegally. Clandestine travel agencies and shipping firms emerged to forward the emigrants. Seeing that it could not forbid emigration, in a few years the Austrian regime relented, but it tried to discourage emigrants with stories of the difficulties awaiting them in overseas countries. It issued a number of letters to local authorities with much useful advice for emigrants on the labour demand abroad, on professions, wars, food shortages and the behaviour of the local population in some overseas countries towards newcomers.